

Oryantalizmin Doğu Algısı*

Sabri TÜRKMEN**

Özet: Oryantalistlerin çalışmalarında, Batıdan farklı nitelikler atfettikleri Doğu ötekileştirilmiştir. Doğunun bir şehvet yatağı olduğu, atalarından şiddet miras almış olup şiddet ile şekillenmiş bir toplum oldukları iddia edilmiştir. Bu bakış açısı geçmişten günümüze tezir ve baskılarla aktarılmaya devam etmiştir. Nitekim 19. yüzyılda Emperyalistler bir ülkeye girip hükmetmekte kendilerinin hak sahibi olduklarını gerekçelendirmek için Doğu halklarının; tembel, aklını cinsellikle bozmuş, vahşi ve kendini yönetmekten aciz oldukları fikrini yaymışlardır.

Oryantalizmin yaydığı Doğu imajı, ortaya attıkları fikir ve düşünceler, batılıların doğulu toplumlar üzerindeki emperyalist düşüncelerini uygulayabilmek amacıyla, bir plan ve proje dâhilinde Doğuya gönderdikleri gezginler tarafından yazılan kasıtlı eserlerle de desteklenmiştir. Doğuya, özellikle de İslam'a ve Müslümanlara beslenen düşmanlık, gezginlerin ruhsal yapısının bir tezahürüdür.

Bu çalışmanın temel amacı, batılıların Doğu toplumları üzerindeki emellerine ulaşmak için takip ettikleri usul ve yöntemleri ortaya koymak ve bakış açılarına dikkat çekmektir. Bu gidişat düzeltilmedikçe insanlık karanlıkta kalmaya devam edecek ve sahip olduğu asli değerleri yaşayamayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Batı, Doğu, Gezginler.

Oriental Perception of Orientalism

Abstract: In the work of Orientalists, East was marginalized by attributing different qualities to the East and the West. It was claimed that the East was a bed of lust, and that violence was inherited by violence from its ancestors. This perspective has continued to be conveyed through the past and present. As a matter of fact, in the 19th century, the imperialists entered into a country and ruled that the peoples of the East were justified to justify their rights; They spread the idea that they are lazy, distracted by sexuality, brutal and incapable of self-rule.

The Eastern image of Orientalism, their ideas and ideas, has been supported by deliberate works written by travelers and travelers to the East within the framework of a plan and project in order to be able to apply the imperialist ideas of Westerners on eastern societies. Hostility to the East, especially Islam and Muslims, is a manifestation of the spiritual nature of travelers.

* Bu çalışma 3 Mayıs 2018'de 2. Uluslararası İslam ve Yorum Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilerek makale haline çevrilmiş şeklidir.

** Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı.

The main purpose of this study is to reveal the methods and methods followed by Westerners in order to reach their ambitions on Eastern societies and to draw attention to their perspectives. Unless this course is corrected, mankind will remain in the dark and will not be able to live up to its original values.

Key Words: Orientalism, West, East, Travelers.

Giriş

İlk Nobel edebiyat ödülünü alan İngiliz şairi Joseph Rudyard Kipling (1865-1936), ünlü şiirinde “Doğu doğudur, Batı batıdır ve bu ikili hiçbir zaman bir araya gelmeyecektir; ta ki yer ve gök, tanrının büyük hüküm kürsüsünde hazır bulunana kadar.” dediğinde, Batı’nın Doğu algısının temel özelliklerinden birini dile getirmiştir. Buna göre iki kültürün ayrılması doğal bir hali, birleşmesi ise ilahi müdahale gerektiren istisnai bir durumu ifade eder. Batı’nın Doğu’yu ve İslam dünyasını öteki olarak görmesi, İslam’ın tarih sahnesine çıktığı VII. yüzyıla kadar dayanır. Orta çağlarda İslam’ı, dini ve teolojik gerçeklerle bir öteki haline getiren Avrupa medeniyeti, modern dönemde aynı şeyi din-dışı ve seküler argümanlar kullanarak yapacaktır.¹

Batı’nın Doğu hakkındaki muhayyilesi olarak tanımlayabileceğimiz Oryantizm, sanattan bilime, edebiyattan siyasete kadar Batılı zihin dünyasının her noktasında karşılaşılabileceğimiz bir alandır. Batılılar, Doğu’yu çalışmalarına konu edinirken genel olarak kendi görüşlerinden ve varsayımlarından hareket etmiş ve hayallerini konuşturmuşlardır. Batının çıkarları doğrultusunda, uydurma bir Doğu manzarası çizmişlerdir. Buna göre Batı ve Doğu toplumları iki farklı varlık alanı oluşturacak derecede farklıdır. Doğu toplumları geridir, Batı toplumları ileridir. Bu bakış açısının farklı argümanlarla desteklenerek sürdürülmesi gerekir. Batı’nın çıkarları bunu gerekli kılmaktadır.

Şunu belirtmeliyiz ki oryantizm ve oryantalist kavramlarından söz ederken oryantalistlerin yaptığı tüm çalışmaların doğuya ve İslam’a zarar verdiği, faydalı bir iş yapmadıkları gibi genel bir kanaat doğru değildir. Zira müstehriklerin İslam düşüncesine dair yapmış oldukları çalışmalarda olumlu ve takdire şayan birçok husustan söz etmek mümkündür.

Bu bağlamda, birçok İslami eseri tahkik edip neşretmeleri, elyazması eserleri toplayıp muhafaza etmeleri ve daha da önemlisi bu elyazması eserleri tasnif ederek onlar için fihristler hazırlamak suretiyle müracaat edilmelerini, onlardan yararlanmayı kolaylaştırdıkları göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda

---

¹ İbrahim Kalın, *İslam ve Batı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2007, s. 13.

Brockelmann² (1868-1956)'ın çabaları herkesçe bilinmektedir.³ Ayrıca İslami kaynak kitaplardan birçoğunu batı dillerine tercüme etmişlerdir. Bu sayede Batılılar İslam kültürünü kısmen de olsa öğrenme imkânı elde etmiş oldular. Arapça'ya duyulan ihtiyacın bir gereği olarak birçok önemli sözlük çalışması yaptılar. Bazı müsteşrikler bir adım öteye giderek kendi dini anlayışlarını tenkit eden kitapları da tercüme etmiş ve bu tenkide katılmışlardır.⁴ Oryantalizmin temel hedefi genel olarak doğuyu, özelde İslam'ı ele alarak kilisenin menfaatine çalışmak olsa da onu tenkit ederken tüm oryantalistleri aynı kategoride değerlendirmek doğru değildir. Örneğin Jack Burke, Batıda İslam'a ve Müslümanlara karşı kin ve nefretin yaygın olduğu bir zamanda Fransız televizyonunda yapılan bir programda "Ben İslam'ı seven bir Katolik'im" ifadesini kullanıyor.⁵

Bu çalışmada Doğu'yu kendi konumu üzerinden ötekileştirerek tanımlamaya çalışan Oryantalizm, incelenmeye tabi tutulacaktır. Daha sonra Oryantalizmin üzerine konumlandığı Doğu-Batı ayrımına değinilecek ve Batının Doğu imgesi üzerinde durulacak, akabinde Batı'nın Doğu algısı bağlamında "ötekileştirme" sorunu ele alınacaktır. Ardından oryantalistler içerisinde gezginlerin aldığı rol üzerinde durulacak daha sonra sonuç ve öneriler ile çalışma nihayete erecektir.

Oryantalizm

Oryantalizmin ortaya çıkışını belirleme konusunda Müslüman ve gayri müslim bilim adamları ihtilaf etmişlerdir. Bazı bilim adamları oryantalistleri Batı'nın sadece İslam hakkında değil genel anlamda Doğu'nun dini ve kültürü hakkındaki araştırmaları olarak tarif etmişlerdir. Bunların bir kısmı oryantalistlerin menşeyini milattan önce altıncı asırda Doğu ve Batı arasındaki ilk iletişim olan Fars ve Yunanlar arasındaki çatışmanın başlangıcı olan yıllara, Yunanlı tarihçi Herodot'un Doğu hakkında yazdıklarına ve Büyük İskender'in önderli-

² Carl Brockelmann, Alman kökenli 20. yüzyılın çok önemli doğu bilimcisi ve Sâmi dilleri bilginidir. Brockelmann'ın Arap dili, edebiyatı ve kültürü, İslam Tarihi, Türkoloji ve Sami Dilleri üzerine kitap, makale, tenkit, ansiklopedi maddesi vb. çok sayıda çalışması vardır. (Bkz. Nevin Karabela, "Brockelmann'ın Arap Dili ve Kültürüne Katkıları", *Doğu Araştırmaları Dergisi*, Sayı:4 2009/2 İstanbul 2009.)

³ eş-Şarkâvî, Muhammed Abdullah, *el-İstişrâk, fi'l-Fikri'l-İslâmî el-Muâsir Dirâsât Tahlîliyye Takvîmiyye*, Kahire 1992, s. 5.

⁴ Bkz. eş-Şarkâvî, *el-İstişrâk*, s. 5-8.

⁵ Detaylı bilgi için Bkz. Ahmet eş-Şeyh, *Hivaru'l-İstişrâk*, el-Merkezu'l-Arabi li'd-Dirâsât el-Ğarbiyye, Kahire 1999, s. 17.

ğinde Yunanlıların, Doğu ülkelerini tarumar ederek m.ö. dördüncü yüzyılda Çin sınırlarına kadar ulaştığı yıllara dayandırır.⁶

Oryantalizm kavramının sözlük anlamı: “Doğu’ya ait olan” ya da “Doğu’yu hatırlatan her şeydir”. 19. yüzyılda gelişen bir bilim dalı olan Oryantalizm, Fransızca “Orientalisme” kelimesinden türemiştir. Daha genel bir anlamla Oryantalizm : “Doğu ülkelerinin din, dil, tarih ve medeniyetlerini araştıran ilim dalıdır.”⁷

Oryantalizm, Şark ile uğraşan toplu müessesedir; yani Şark hakkında hükümlerde bulunur, Şark hakkındaki kanaatleri onayından geçirir, Şark’ı tasvir eder, tedris eder, iskân eder, yönetir, kısacası “Doğu’ya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak için” Batı’nın bulduğu bir yoldur.⁸ Onun doğu hakkındaki her sözü, taraflı olmasa da Doğu’dan söz edince kaçınılmaz olarak genel bakış açısını yansıtır.

Oryantalist (orientaliste) kelimesine gelince, özel yahut genel bir açıdan Şark’ı öğreten, yazıya döken yahut araştıran kimsedir ve yaptığı şey Şarkiyattır.⁹ Oryantalist başka bir ifadeyle, Doğu dilleri ve Doğu Bilimleri uzmanı manasında olup Doğu (Şark) topluluklarının tarihini, dinini, dilini, edebiyatını, kültürünü ve diğer bazı yönlerini araştıran bilim adamı anlamında kullanılmaktadır.¹⁰ Ancak Oryantalist kelimesi artık resmi olarak kullanılmamaktadır. İlk oryantalistler Kongresinin kuruluşunun yüzüncü yılı olan 1973 yılında ilk kongrenin yapıldığı şehir olan Paris’te 29. Uluslararası Oryantalistler kongresi yapılmış, neticesinde terimin artık kullanılmaması kararlaştırılmıştır. Böylece oryantalist terimi resmen yürürlükten kaldırılmış ve kongrenin adının “Kuzey Afrika ve Asya konulu Uluslararası Beşeri Bilimler Kongresi” olarak değiştirilmesi uygun görülmüştür.¹¹

Orient (Doğu) tabiri, Doğu’yu, Batılı öğrenim, Batılı bilinç ve Batı imparatorluğu alanına taşıyan politik güçlerce çevrelenen temsiller sistemine işaret eder. Doğu, eski çağlardan beri insanlarda hülyalar uyandıran, garip izlenimler

⁶ Ahmet Similoviç, *Felsefetu'l-İstişrak ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabî el-Mu'âsır*, Daru'l-Maârif, Kahire, s. 71'den naklen Muhammed b. Sa'îd es-Serhânî, *el-Eseru'l-İstişrakî fi Mevkifi Muhammed Arkoun mine'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Byy. t.z. s. 4.

⁷ Semra Germaner,– Zeynep İnankur, , *Oryantalizm ve Türkiye*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları, İstanbul 1989, s. 9.

⁸ Edward Said, *Oryantalizm*, trc. Neziha Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul 1998, s. 5.

⁹ Said, *Oryantalizm*, s. 4.

¹⁰ Selahattin Sönmezsoy, *Kur'an ve Oryantalistler*, Fecr Yayınevi, İstanbul 1998, s. 25.

¹¹ Bernard Lewis, “The Question of Orientalism”, *New York Review of Books*, 24 Haziran 1982, s. 50'dan naklen Yücel Bulut, *Oryantalizm'in Kısa Tarihi*, Küre Yayınları, İstanbul 2004, s. 1.

yaratan, kendine has yaratıkları ve manzaraları ile fevkalade deneyimlere yol açan bir yerdirdir. Ancak Avrupalı için mühim olan, Doğu'nun ve olaylarının "Avrupa gözü" ile resmedilmesidir.¹²

Oryantalist araştırmacıların önde gelen isimlerinden Bernard Lewis¹³ (1916-2018), oryantlizmin ilk anlamının, Orta Doğu'yu, Kuzey Afrika'yı ziyaret etmiş ve gördüklerini veya hayal ettiklerini, çoğunlukla romantik ve aşırı bir tarzda resmetmiş, daha çok Batı Avrupalı ressamların oluşturduğu bir resim ekolü olduğunu ifade etmiştir.¹⁴

Oryantalist yaklaşımı benimsemeyen Batılılar olduğu gibi, onu benimseyen Doğulular da vardır. Oryantalizme karşı çıkmak, topyekûn Batı'ya değil, Batı-merkezciliğine karşı çıkmaktır.¹⁵

Oryantalizmin birbirinden farklı tanımları yapılmaktadır. Oryantalizm, Batı dışı toplumları tanımlamaya yarayan bir teori olarak ele alındığında; Doğu yabancıdır, yeknesaktır ve tekdüzedir. Oryantalizmin Batı dışı toplumlara bakışının temel birkaç özelliği şu şekilde sıralanabilir: Batı ve Doğu toplumları iki farklı varlık alanı oluşturacak derecede farklıdır. Doğu toplumları geridir, Batı toplumları ileridir. Doğu hep geri kalacaktır çünkü durağan ve gelişme özelliğinden yoksun toplumlardır. Batı toplumu dinamiktir bundan dolayı her zaman üstün ve ileri olarak kalacaktır.¹⁶

Modern dönemde Batı toplumlarının İslam algısının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan akademik çalışmalar, 18. Yüzyıldan itibaren karşımıza oryantlizm olarak çıkar.¹⁷ Genel olarak Doğu ve Uzak Doğu toplumlarını, özel olarak da İslam tarihini konu edinen oryantlizmin kökleri 17. ve 18. yüzyıllara kadar gider. İlk çalışmalar daha ziyade dil ve gramer ağırlıklıdır. Thomas von Erpen (1584-1624), 1613'de bir Arapça gramer kitabı neşreder. Johann Heinrich Hottinger (1620-1667), de bir gramer kitabı ve sözlük yayınlar, ayrıca tercüme neşirleri yapar. Roma'da bulunan Cebraîl es-Saynî ve Yûsuf bin Sim'ân es-Sim'ânî gibi Arap Hristiyanlar aynı çerçevede çalışmalar yaparlar. İslam çalış-

¹² Said, *Oryantalizm*, s. 11.

¹³ İngiliz asıllı Amerikalı [tarihçi](#), [İslam tarihi](#) ve İslam-Batı ilişkisi hakkında uzmanlaşmıştır. Ortadoğu hakkında uzmanlaşmış batılı uzmanlar arasında en çok okunan yazarlardandır. [Yahudi](#) kökenlidir ve [George W. Bush](#)'un danışmanlığını yapmıştır. Tarihçi profesör, onlarca Arap ve Müslüman öğrenciye danışmanlık yapmıştır. (Bkz. Mazen Bin Salah Matbakani, *Min Âfâki'l-İstişrâk el-Amrîki el-Muâsir*, Mektebetu İbni'l-Kayyim, Medine 1409 h., s.15.)

¹⁴ Lewis, a. g. m., s. 49' den naklen Bulut, *Oryantalizm'in Kısa Tarihi*, s.6.

¹⁵ Recep Şentürk, "Oryantalizm ve Sosyal Teori", *Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2002, s. 43.

¹⁶ Şentürk, *Oryantalizm*, s. 45.

¹⁷ Bkz. Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, Küre Yayınları, İstanbul 2004.

maları açısından 17. yüzyılın en önemli siması, İngiliz oryantalist Edward Pococke'dir (1604-1691). Oxford Üniversitesi İslam Araştırmaları Kürsüsü'nün ilk başkanı olan Pococke, İslam dini, tarihi ve düşüncesi hakkında ulaşabildiği metinleri *Specimen Historiae Arabum* adlı eserinde bir araya getirir. Kitabına Gazâlî'nin bazı eserlerinin tercümesini de ekler. Çağının bilim standartlarıyla kıyaslandığında Pococke'in ilmi başarısı kayda değerdir. Nitekim O, İslam toplumlarını araştırmak için Müslüman dünyaya bizzat giden İlk Avrupalı ilim adamıdır. Bu amaçla Halep'te altı yıl kalır. Bugün Bodleian¹⁸ gibi İngiliz kütüphanelerinde bulunan son derece kıymetli el yazması eserleri toplayarak ülkesine getirir.¹⁹

Batı'da Doğu'yu konu alan bilim amaçlı, objektif ve müspet çalışmaların yanı sıra, Arapça ve İslam araştırmaları, orta çağ Avrupası'nda özellikle İspanya'nın birçok merkezinde çoğunlukla misyonerlik faaliyetlerinden bağımsız olmamıştır. Orta çağda Kilise, Avrupa'nın önde gelen üniversitelerini Doğu kültür ve medeniyetinin araştırılması ve Doğu dillerinin öğretilmesi noktasında teşvik etmiştir. Öyle ki, 1709'da (Collège de France'da) Arap dili üzerine çalışmaları olan Antoine Galland²⁰ (1646-1715)'ın 1704 yılında yapmış olduğu Kur'an tercümesinin dışında 1001 Gece Masallarını da tercüme etmesiyle Doğu'ya olan ilgi ciddi anlamda artmıştır.²¹

17. ve 18. yüzyıllarda modern temelleri atılan İslam çalışmaları, 19. yüzyılda büyük bir patlama yaşar. Yarım asırlık bir sürede on binlerce kitap, makale, dergi, konferans bildirisi, yüksek lisans ve doktora tezi yazılır; üniversite kürsüleri açılır; dersler verilir. Yapılan akademik çalışmalar İslam tarih ve kültürünün hemen her yönünü kapsar. Bin yıldan fazla bir süredir İslam dünyasıyla bir şekilde irtibatlı olan Avrupa, yeni bir keşif ve fetih ruhuyla İslam tarihi ve kültürüne yönelir. 19. Yüzyılın sosyal, siyasi, ekonomik ve kolonyal yapısı, kelimenin en geniş manasıyla İslam dünyasının bilinmesini bir zorunluluk haline getirmiştir. "Bilgi güçtür" ilkesi, burada özel bir siyasi nitelik kazanır: Avrupa sadece İslam dünyasını sömürgeleştirmek için değil, aynı zamanda evren-

¹⁸ Oxford Üniversitesi'nin ana araştırma kütüphanesi olan Bodleian Kütüphanesi Avrupa'nın en eski kütüphanelerinden biridir. On iki milyonun üzerinde esere sahip olan kütüphane İngiliz Kütüphanesi'nden sonra İngiltere'nin en büyük ikinci kütüphanesidir.

¹⁹ Bkz. İbrahim Kalın, *Ben Öteki ve Ötesi, İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*, İnsan Yayınları, İstanbul 2017, s. 311-312.

²⁰ Fransız oryantalist, 1670-75 yılları arasında Fransız Konstantinopolis Büyükelçiliğine eşlik etmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe bilen yazar seyahatleri ile ilgili anılarını kaleme almıştır. (Bkz. <https://www.britannica.com/biography/Antoine-Galland>)

²¹ Ahmet Kavas, "Geçmişten Günümüze Fransız Şarkiyatçılığı ve Kurumları", *Oryantalizmi Yeniden Okumak-Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2002 Adapazarı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003, s. 111.

sel akıl ve modernite projesini gerçekleştirmek için bilmek ve bilgiye dayalı iktidar araçları geliştirmek zorundadır. Ortada artık korkulan, merak edilen, ya da nefret duyulan bir İslam değil, bilinmeyi, sömürülmeyi ve yeniden inşa edilmeyi bekleyen bir dünya vardır.²²

Oryantalizmin kökenlerini daha derinlere götürmek mümkündür. İslam, yüzyıl gibi kısa bir sürede Doğu'da Çin, Batı'da Fransa'ya kadar dünyanın birçok coğrafyasını etkisi altına almıştı. Müslümanların girmediği yerler ise, o günkü şartlarda pek önemli yerler sayılmazdı. O dönemlerde geri kalmışlık ve cehalet, fakirlik ve hastalık, kargaşa ve zulüm, zaaf ve tembellik toplumların genel özelliği idi. Ancak İslam ile tanışanlar bu özelliklerden kurtuluyorlardı. Batı Müslümanların hızlı ilerlemesiyle adeta büyüldü ve geri kalmışlığını telafi etmek istedi. Bu bağlamda Müslümanların ilminden faydalanmak için Endülüs ve Sicilya'ya heyetler gönderdiler. Bu heyetler içerisinde gönderilen öğrenciler, tıbb, felsefe, mantık, matematik ve astronomi gibi daha birçok alanda ilim tahsili yaptılar. Belki de bu dönem gerçekten Oryantalizmin başladığı dönemdir.²³ Zira İslam'ın böylesine hızlı bir şekilde gelişmesi Batılıların ilgisini çekmiş, onlar da bu birikimden yararlanmışlardır. Ancak İslam'ın zayıfladığı bir dönemde, içten içe bir kıskançlık içine girmiş ve fırsatı bulduklarında da ona karşı mücadele etmiş, onu mahkûm etmek için her türlü araca başvurmuşlardır.

İslam'ın büyük fetihler gerçekleştirip çok geniş alanlara yayılmasından, Osmanlı'nın 17. asrın sonlarında zayıf düştüğü ana kadar Müslümanlar, dünyanın lideri konumunda idiler ve çok geniş alanlara hükmediyorlardı. Avrupa'nın sınırları tehlikede idi. Yunanistan ve Macaristan'ın çoğu fethedilmişti. Viyana kuşatılmış, Fransa sınırına ulaşılmıştı. Bunun neticesinde Kilisenin etkisi altında olan Avrupa'da Müslümanlar büyük bir sorun olarak görülmüştür. Bu süreçte Müslümanların Hristiyanlık ve Avrupa için hatta tüm dünya için tehlikeli olduğu anlayışı dillendirilmiş ve bu konuda çokça eser yazılmıştır.²⁴

Benzer bir duygunun yansımaları Fransız generalinin davranışında görmekteyiz. O, 1920'de Şam'ı işgal edince hemen Haçlı ordularını hezimet uğratan Selahaddin el-Eyyubi'nin kabristanına giderek kabrinin başında kibirle durur ve şöyle der: İşte biz döndük Ey Selahattin!²⁵

²² Kalın, *Ben Öteki ve Ötesi*, s. 313.

²³ Hasan Ziyauddin Itr, *Vahyullah Hakâikuhü ve Hasâisuhu*, Matbaatu Râbitati'l-Âlemi'l-İslâmî, Mekke 1984, s. 13.

²⁴ Abdullah Yusuf Sehr Muhammed, *Muessesâtu'l-İstişrâk ve's-Siyâsetu'l-Ġarbiyye Ticâhe'l-'Arabi ve'l-Muslimîn*, Merkezu'l-İmârât li'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İstirâtiyye, Ebu Dabi, 2001, s. 11.

²⁵ Rana Kabbânî, *Avrupa'nın Doğu İmajı*, Trc. Serpil Tuncer, Bağlam Yayınları, İstanbul 1993, s. 14.

Özellikle batı kiliselerine bağlı rahiplerden bir kısmının şan ve şeref dolu günlerinde Endülüs'e gelerek buradaki medreselerde okudukları, Kur'an-ı Kerim ve bazı Arapça kitapları kendi dillerine çevirdikleri, başta Felsefe, Tıp ve Matematik olmak üzere çeşitli ilimlerle Müslüman âlimlere talebelik ettikleri tarihi bir gerçektir. Bu rahiplerin en önemlileri miladi 999 yılında Endülüs medreselerinden mezun olup memleketine döndükten hemen sonra Roma Kilisesine papa seçilmiş olan Fransız Rahip Jerbert; Muhterem Peder Pierrele Aenere (1092-1156) ve Gerard de Gremone'dir.²⁶

17. yüzyılda oryantalistler, el yazması İslami eserleri toplamaya başlamışlardır. Akabinde muhtelif yerlerde Arap dili kürsüleri kurulmuştur. Ancak üzümlere söylemeliyiz ki bu çabaların sadece bilimsel amaçlarla yapıldığını söylemek zordur. Örnek olarak, Cambridge Üniversitesi'nde bir Arap dili kürsüsünün kurulmasını öngören 1636 tarihli kararda biri ticari diğeri Hristiyanlaştırma olmak üzere iki amaca hizmet edileceği konusu açıkça vurgulanmıştır. Cambridge Üniversitesi Yönetim kurulundan, kürsünün kurucusuna hitaben yazılan 9 Mayıs 1636 tarihli bir yazıda şu ifadeler yer verilmiştir:

"Biz bu çalışmayı daha güzel bir edebiyata ulaşmak, onu öğrenmek suretiyle gün yüzüne çıkarıp hapsedildiği dar çerçeveden kurtarmak amacıyla yapmadığımızın bilincindeyiz. Asıl amacımız, Doğu ülkeleriyle olan ticaretimiz aracılığıyla krala ve devlete yararlı bir hizmet sunmak, kilisenin sınırlarını genişletmek ve şu anda karanlıklar içinde yaşayan insanları, Hristiyanlığa davet etmek suretiyle Tanrı'nın şanını yüceltmektir."²⁷

Bu paragraftan akademik anlamda bir oryantalist ile İncil'e dayalı bir misyoner arasında tam bir birlikten söz edemesek de karşılıklı bir diyalogun var olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

19. asrın üçüncü çeyreğinde 1873 yılında farklı ülkelerdeki araştırmacıları birbirine bağlayan uluslararası bir ağ oluşturmak için Paris'te ilk oryantalistler kongresi toplanmış ve bu tarihten itibaren Doğu ülkelerinin sosyal yapısı, dinleri ve medeniyetleri gibi konularda tebliğlerin sunulduğu ve tartışıldığı kongreler birbirinin takip etmiştir. Aynı kongreler günümüzde de yapılmaktadır.²⁸

²⁶ Mustafa Sibai, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, trc. Mucteba Uğur, Beyan Yayınları, İstanbul 1993, s. 34.

²⁷ Mahmûd Hamdî Zakzûk, *el-İstişrâk ve'l-Halfiyyetu'l-Fikriyye li'sirâ'il-Hadârî*, Dâru'l-Maârif, Kahire 1997, s. 31.

²⁸ Zachary Lockman, *(The History and Politics of Orientalizm) Tarihu'l-İstişrâk ve Siyasetuhu*, Trc. Şerif Yunus, Dâru's-Şurûk, Kahire 2007, s. 130; Mustafa Sibai, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, s. 36.

19. asrın ortalarına gelmeden önce, batı edebiyatında, İslam'a karşı Hristiyan dogmalarından hareketle büyük bir saldırı başlamıştır. Bu arada Hristiyan misyonerler de Fransız ve İngiliz emperyalizminin temsilcileri olarak gerçek yüzlerini göstermeye başlamış ve saldırgan faaliyetlerini arttırmışlardır. Misyonerlik faaliyetleri, tedrici olarak laikliğe doğru yön değiştirmeye başlamış, sonra uzun bir süre içinde yapılan bu sistemli uğraşlar, bir kavram kargaşasının doğmasına yol açmıştır. 20. Asrın başlarına gelince, Hristiyan misyonerleri bu çabalarının karşılığı olarak Batılı yaşama biçiminden pay istemeye, hayatlarını bu emperyalist amaçlarla bütünlemeye başlamışlardır. Böylece yeni misyonerlik yöntemleri geliştirilmiştir. Gelişen bu Hristiyanlık anlayışı da batı uygarlığının ayrılmaz bir parçası olarak ortaya çıkmış, teknolojik değerler ve gelişmeler, Hristiyanlıkla izah edilmeye ve bu çalışmalarda bol bol işlenmeye başlanmıştır.²⁹

Batı sömürgeciliğinin Doğuda gelişmesinden sonra oryantalizm, bütün doğu dillerini, örf ve adetlerini, medeniyetlerini, Doğu ülkelerinin coğrafyasını, buralarda yaşayanların gelenek ve göreneklerini, konuştukları dillerin en meşhur lehçelerini araştırmaya başlamıştır.³⁰

19. asrın sonunda İslami araştırmalar, genel istişrak hareketi içinde müstakil bir ihtisas sahası haline gelmiştir. O zamanlar Arapça ve İslam âlimlerinin birçoğu aynı zamanda umumi manada Sâmîyât âlimleri vasfıyla veya İbrani araştırmaları ya da kitabı mukaddes incelemelerinde mütihazsıs olmakla meşhurlardı. Örneğin Theodor Nöldeke (1836-1930), Goldziher (1850-1921) ve Julius Wellhausen (1844-1918) bunlardandır.³¹

Oryantalistler ayrıca Kur'an dili olan Arapça'nın modern toplumun sorunlarına cevap veremediğini, bundan dolayı Arapça'nın terk edilerek mahalli lisanların resmen kullanılması gerektiği anlayışını yaymaya çalışmışlardır. Böylece edebi yayınları, yayın araçlarıyla ilgili dili, yöresel lisanlarla yapmak istemişlerdir. Bunun için de örneğin Mısır'da Mısırlı bazı yazar ve entelektüeller örnek gösterilerek bunların bu büyük işi, eski konuşma dillerini kullanarak başardıkları öne sürülmüştür. Kıpti yazar Selame Musa (1887-1958) bu akımın öncülüğünü yapmıştır. Muhammed Hüseyin Heykel, Ahmet Emin ve Ahmet Hasan ez-Zeyyat gibi yazarlar bu düşünceyi benimsemişlerdir.³²

²⁹ Meryem Cemile, *İslam ve Oryantalizm*, Trc. Faruk Yılmaz, Ahmet Deniz, Seçkin Yayıncılık, İstanbul 1989, s.22.

³⁰ Mustafa Sibai, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, Trc. Mucteba Uğur, Beyan Yayınları, İstanbul 1993, s. 37.

³¹ Zakzûk, *el-İstişrak*, s. 39.

³² Cemile, *İslam ve Oryantalizm*, s. 115.

19. yüzyılın başından II. Dünya Savaşının sonuna kadar Fransa ve İngiltere Doğu'ya ve Şarkiyata hâkim olmuş; II. Dünya savaşından sonra ise Doğu'ya Amerika hükmetmiştir. Ancak o da Doğu'ya Fransa ve İngiltere'nin bir zamanlar yaklaştığı gibi yaklaşmaktadır.³³

Müsteşrikleri mutlak olarak övmek veya kötölemek doğru olmaz. Zira bu tutum onların yaptıkları çalışmalara ve gerçekleştirdikleri ilmi araştırmalarla tarihe mal olmuş gerçeklere, ters düşer.³⁴

Oryantalizm karşısında Müslüman bilim adamları ve düşünürler farklı tutum içerisindeyler. Onlardan bir kısmı oryantalistlerin söylediklerini olduğu gibi kabul etmektedir. Bunlar bazı düşünür ve edebiyatçılar olup özellikle Mısır ve Suriye'nin kalkınma döneminde sahip oldukları bilgiyi ya bizzat Batıya giderek, orada eğitim alarak veya onları takip ederek elde etmiş kimselerdir. Bu kimseler İslami meseleleri yorumlamada oryantalistlerden gelen yorumların etkisinde kalmışlardır. Kabullenmedikleri bir din hakkında yorum yapan Oryantalistlerin görüşlerini olduğu gibi kabul etmek onlara duyulan hayranlığın bir tezahürüdür.³⁵

Bazı Müslüman düşünürler ise oryantalistlerden gelen her ne olursa olsun reddetmişler ve görüşlerini şu şekilde gerekçelendirmişlerdir: Müsteşrikler İslami ilimleri elde ederken ilmi ve objektif ölçütlerle hareket etmemişlerdir. Bilakis onlar sömürgecilik, misyonerlik, dini, ticari, ekonomik ve siyasi hedeflerle İslami ilimlere yönelmişlerdir.³⁶ Bu bakış açısı tamamen doğru kabul edilmesine de İslam'ı bulandırmak isteyenlere karşı bir duruş olması açısından takdirle karşılanabilir. Ancak bu duruş, meseleyi çözmez. Bilakis oryantalistlere fikirlerini benimsetmek için daha çok alan açar. O halde yapılması gereken oryantalistlerin çalışmaları karşısında etkisiz kalmadan oryantalizmi ve iddialarını önce incelemek, doğru bir şekilde tespit etmek, sonra da içlerinden yanlış ve tutarsız olanları bilimsel çalışmalarla tenkit etmektir.

Oryantalizmin birçok hedefi vardır. Bu hedeflerden belli başlı olanlara kısaca işaret etmek uygun olur:

---

³³ Said, Oryantalizm, s. 6.

³⁴ Mustafa Sibai, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, s. 33.

³⁵ en-Nemle, Ali b. İbrahim, *Mesâdiru'l-Ma'lûmât 'ani'l-İstişrâk ve'l-Musteşrikîn İstikrâ li'l-Mevâkif, Mektebetu'l-Melik Fehd el-Vataniyye, Riyad 1993, s. 18.*

³⁶ en-Nemle, Ali b. İbrahim, *Mesâdiru'l-Ma'lûmât*, s. 21-22.

Dini hedefler

Oryantalizm ilk defa rahipler eliyle başlamış ve günümüze kadar onlar vasıtasıyla devam etmiştir. Özellikle Hristiyan ruhbanların önem verdikleri tek konu İslamiyet'i tenkit ederek iyi taraflarını kötölemek, gerçeklerini tahrif etmektir. Bunun nedeni, dini liderlerine bağlı olan Hristiyan halka İslamiyet'in yayılmaya layık bir din olmadığını göstermek, Müslümanların kaba, cahil, kan dökmekten hoşlanan kimseler olduklarını, dinlerinin bedeni zevkleri telkin ve tavsiye ettiğini, buna karşılık ruhu yüceltecek ahlaki hasletlerden yoksun olduğunu ortaya koymaktır. Doğu çalışmalarının başladığı dönemde Batılılar gözünde İslam, Hristiyanlığın tek rakibi durumundaydı. Batı çağdaş medeniyeti, din adamlarının ileri sürdükleri her şeyden şüphe ettiklerini görünce halkın dikkatini Hristiyan akaidinden ve kutsal kitaplardan başka taraflara çekmek istemiştir. Bu nedenle İslam'a hücumu tek yol olarak görmüşler, öte yandan İslam fetihlerinin, bunların ardından haclı seferlerinin, daha sonra da Avrupa'daki Osmanlı fetihlerinin geride bıraktığı İslam korkusunu ve halkın nefretini değerlendirerek bu minval üzere İslam konusunda araştırma faaliyetlerine hız vermişlerdir.³⁷

Oryantalizmin dini hedeflerini maddeler halinde şöyle toplamak mümkündür:

İslamiyet'le mücadele etmek, ondaki zaaf noktaları (!) araştırıp ortaya çıkarmak, bu dinin Hristiyanlık ve Yahudilikten alındığını iddia etmek, böylece onu kıymetten düşürmek ve Peygamberinin değerini azaltmak.

İslamiyet'in hakikatlerini Hristiyanlardan gizlemek, Hristiyanları ondan uzak tutmak ve İslam'a teslim olmalarına mani olmak.

Misyonerlik; yani Müslümanları Hristiyanlaştırmak.³⁸

Dini fırkaları ve İslam toplumundaki azınlıkları gündeme getirerek Müslümanların birliğini sarsmaktır.³⁹

Oryantalizmin olumsuz etkilerinin en kötüsü, İslam'ı ve İslam toplumunun Batı'daki imajını bozmaktır. Müslümanlar kendi toplumlarında itikat ve bilinçlerini korurken, İslami coğrafyanın dışına çıktığımızda Oryantalizm kul-

³⁷ Sibai, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, s. 39.

³⁸ Zakzûk, *el-İstişrâk*, s. 75.

³⁹ Bkz. Muhammed Halife Hasan Ahmet, *Âsâru'l-Fikri'l-İstişrâkî fi'l-Muctemeât el-İslamiyye*, Ein For Human and Social Studies, Kahire 1997, s. 21-33.

lanılarak gerçek olmayan sahte kanıtlarla İslam olduğundan farklı gösterilmiştir.⁴⁰

Batı'daki insanların İslam hakkında sağlıklı bilgiler edinmek için Müslümanlara çok sorumluluklar düşmektedir. Zira Batı'da insanlar İslam'a dair bilgileri müsteşriklerden öğrenmektedirler. O halde bu alanda yoğun bir çaba içerisine girerek İslam'a, İslam medeniyete ve toplumuna dair ciddi çalışmalar yapmak gerekir. Ayrıca İslam'ı gerçek hüviyetiyle tanıtan kıymetli kitapları Avrupa dillerine tercüme etmek de büyük önem arz etmektedir.

Ticari Hedefler

Batılılar, ticaretlerini genişletmeye ve inkişaf etme yolundaki sanayileri için Doğu ülkelerinden ham madde elde etmeye önem vermişlerdir. Bunun için İslam ülkelerine yolculuğun, onları tanımanın fiziki, zirai ve beşeri coğrafyasını öğrenmenin kendi ticaret ve sanayilerine büyük faydalar sağlayacağına ve böylece gayelerine ulaşacaklarına inanmaktadırlar. Bu sebeple mali müessese ve şirketler, bazı durumlarda da devlet başkanları, alan araştırmalarına mali destek sağlamaktadır. İlgili hükümetler kendilerine gerekli himaye ve gözetimi böylece temin etmektedirler.⁴¹

Siyasi Sebepler

Oryantalizmin hedeflerini başlıklar altında vermek her bir sebebin diğerinden mutlak manada ayrı olduğu anlamına gelmemektedir. Çoğu zaman bu gerekçeler bir birine yakın ve iç içedirler. Ancak her hâlükârda maksat, oryantalizmi aynı hedef doğrultusunda desteklemektir. Bazen siyasi hedef ile ekonomik hedef beraberdir ve farklı başlık altında verdiğimiz başka sebeplerden de bağımsız değildir.⁴²

Daha önce de işaret edildiği üzere siyasi hedefler 19. ve 20. asırlarda Batı sömürgecilik alanının İslam dünyası üzerinde yayılması nispetinde açıkça ortaya çıkıp yaygınlaşmıştır. Emperyalist devletler, sömürge haline getirdikleri ülkeleri nasıl idare edip hükmedeceklerini bilmeleri için oralardaki kendi memurlarına o ülkenin dillerini öğretmek mecburiyetindeydiler. Aynı şekilde o memurlar, buldukları memleketin edebiyat ve dinini de öğrenmeleri gereki-

---

⁴⁰Mustafa Göregen, "Oryantalist İslam Yorumlarının Psiko-Sosyal Temelleri", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt / Vol: 1, Sayı/Issue: 1, 2017, s. 36.

⁴¹ Zakzûk, *el-İstişrâk*, s. 77.

⁴² İsmail Ahmed 'Amâyıra, *el-Musteşrikûn ve Nazariyyâtuhum fî Neşeti'd-Dirâsât el-Luğaviyye el-Arabiyye*, Dâru Huneyn, Ammân, 1992, s.21.

yordu ki sömürge devletlerini idare edebilsinler.⁴³ Bu bağlamda oryantalistler arasında siyaset alanında yetişmiş olanların sayısı oldukça fazladır.⁴⁴

Oryantalizm, Batının İslam ile mücadele ettiği bir ortamda bir din ve uygarlık olarak İslam'a karşı Batı'nın entelektüel bir silahı olarak ortaya çıktı ve gelişti. Siyasi olarak Oryantalizmin vazifesi siyasi, dini, iktisadi ve sosyal meselelerle ilgili İslam Ülkeleriyle ilgili araştırma yapmak ve bunu Avrupa ülkelerindeki sömürgecilere sunmaktır. Bu sayede sömürgecilik yaygınlaşacak ve sömürülen ülkelerde yaşayan halklarla işbirliği yapmak kolaylaşacaktır.⁴⁵

Raimondo Luraghi (1921-2012)'nin şu sözü, oryantalizmin temel tezini ortaya koyarken, oryantalizm ile sömürgeciliğin bağlantısını da güzel bir şekilde ifade etmektedir: "Beyazlar Afrika'ya geldiklerinde bizim topraklarımız, onların İncilleri vardı. Bize gözlerimizi kapatarak dua etmeyi öğrettiler. Uyanığımızda gördük ki, onların toprakları bizim İncillerimiz vardı."⁴⁶

İlmi Sebep

Bu husus Avrupa'da Rönesans devrinde bir kısım insanın gayesi haline gelmiştir. Bunlardan bir kısmı, dini kitapları okuyup araştırmış, İslam dininin diğer semavi dinlere yakın olduğunu anlamış, onların kitaplarında yer alan Allah'a, kitaplarına ve Peygamberlere iman etmeye çağırdığını, hayırlı ve faydalı olan şeylere davet ettiğini anlamış, dolayısıyla ilim elde etmeye yönelmiştir. Ancak bu kimseler azınlıkta kalmışlardır.⁴⁷

Oryantalizm bütünüyle kötü müdür? sorusuna ihtiyatla cevap verilecek olunursa; şüphesiz ki hayır denilecektir. Batı'da bazı kurumlar İslami bilimlerde dikkat çekici, çok değerli çalışmalar yapmışlardır. El yazma İslami eserler, uzun zamandan beri unutulmuş ve karanlıkta kalmış birçok bilgi kaynağı, bu çalışmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Örneğin son oryantalistlerden Reynold Alleyne Nicholson⁴⁸ (1868-1945) ve Arthur John Arberry⁴⁹ (1905-1969), klasik İslam

⁴³ Zakzûk, *el-İstişrâk*, s. 78

⁴⁴ Bkz. Nezir Hamdân, *Musteşrikûn, Siyasiyûn Câmî'yyûn, Mecma'iyyune*, Mektebetu's-Sadîk, Taif 1988.

⁴⁵ Hasan Ahmet, *Âsâru'l-Fikri'l-İstişrâkî*, s. 37.

⁴⁶ Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, Trc. Halim Ünal, E Yayınları, İstanbul, s. 203.

⁴⁷ Zakzûk, *el-İstişrâk*, s. 77.

⁴⁸ İslam edebiyatı ve tasavvuf konularında, önde gelen İngiliz oryantalisttir. Ayrıca Mevlana'nın eserlerini İngilizceye kazandıran ve bu konuda uzmanlığı bilimsel çevrelerce de kabul edilmiş akademisyendir. (Bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Reynold_A._Nicholson)

⁴⁹ İngiliz oryantalist; Arap, Pers uygarlıkları ve İslamiyet üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır. Mısır Kahire Üniversitesi'nde Klasikler Departman Başkanlığı yapmış; Cambridge Üniversitesi'nde 1947 yılından ölümüne kadar Arap dilleri bölümünde en yüksek seviye olan Sir Thomas Adams'ın Arapça Profesörü olarak görev almıştır. Kur'an- Kerim tercümesi, Müslüman olmayan yazarların çevirileri

eserlerinin tercümesi konusunda önemli görevler başarmışlardır. Temel klasik eserlerin Batı dillerine çevrilmesi ve okuyucularına tanıtılması konusunda önemli görevler üstlenmişlerdir.⁵⁰

O halde şunu itiraf etmek gerekir ki, bazı müsteşrikler bütün hayatlarını ve enerjilerini İslami ilimleri elde etmek için sarf etmişlerdir. Şarkiyat veya İslamiyat konularını ele alırken siyasi, ekonomik ve dini unsurların etkisinde kalmamışlardır. Bilakis ilme duydukları iştihak ve hayranlık ile var güçleriyle çalışmış, büyük çabalar sarf etmişlerdir. Dolayısıyla onlar sayesinde çok kıymetli kitaplar gün yüzüne çıkarılmıştır. Onlar vesilesiyle ilk kez birçok ilmi kaynak ve tarihi vesika ortaya çıkmış ve ilim erbabıyla buluşmuştur. Onlardan sadece birkaç kişinin isimleri şöyledir: Thomas Walker Arnold (1864-1930), *The Preaching of Islam* (İslama Davet) kitabının yazarı. Stanley Edward Lane-Poole (1854-1931), *Salhaddin Eyyubi* kitabının yazarı. Aloys Sprenger (1813-1893), İbn Hacer el-Askalânî'nin kitabı *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahabe'*ye çok nefis bir İngilizce mukkadime yazmıştır. Edward William Lane (1801-1876), *Arabic –English Lexicon* isimindeki sözlüğün yazarıdır. Arapça kelimeleri İngilizce açıklamıştır. Arapça ve Nahivde mütehasıs birçok kişi bu eserden yararlanmaktadır.⁵¹

İkinci Dünya savaşından bu yana oryantalistlerce yazılan kitapların çoğunda Müslümanların modernizasyonu konu edilmiştir. Bu çalışmalarında İslam'ı çağdaş ve realist bir incelemeye tabi tuttuklarını söylerler. En önemlisi, bu tarihten sonra oryantalizmin kalitesinde gözle görülür biçimde bir düşüş olmuştur. İslam tarihi ve kültürünün temel kaynaklarını inceleyerek eserler meydana getiren Alman oryantalistlerin aksine günümüzdeki Amerikan oryantalistler, meseleyi devamlı sosyolojik, siyasi ve mevcut hadiseler açısından sathi olarak ele alırlar. Çünkü Arapçaya vakıf olup Arapça klasikleri incelemek, diğer İslami kaynaklara inebilmek, belli ölçüde zaman, emek ve gayret icap ettirip az da olsa konuya karşı bir sempatiyi gerektirir. Amerikalı oryantalistlerde ise böyle bir arzuya hiç rastlanmaz. Konuyla ilgili batılı kurumlar tüm gayretlerini, "Ortadoğu'nun modernizasyonu" hakkında sayısız seminerler vermek, kitap, dergi ve makaleler yayımlamak yolunda sarf etmişler ve bu konuları dünya çapında önemli mevzu haline getirerek, İslam kültür ve tarihinin kıymetli eser-

---

arasında en saygı duyulanlarındandır. Mevlana hakkında yaptığı araştırmaları ile tanınır ve Mevlana'yı "dünyanın en büyük ozanı" olarak niteler. (Bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Arthur_John_Arberry)

⁵⁰ Cemile, *İslam ve Oryantalizm*, s. 33.

⁵¹ Ebu'l-Hasan Alî el-Huseynî en-Nedvî, *el-İslâmiyyât beyne Kitâbâtî'l-Musteşrikîn ve'l-Bâhisîne'l-Muslimîn*, Müessesetu'r-Risâle, 1986, s. 13.

lerini arka plana atmışlardır. Sonuçta bir oryantalistten diğerine çok az değişen basmakalıp düşünceler, sathilik ve monoton bir edebiyat oluşmuştur.⁵²

Doğu – Batı Ayrımı

Doğu-Batı ayrımı denen şeyin, aslında birbirini tamamlayan bir bütünü oluşturduğu söylenebilir. Sonuçta iki farklı kültür alanından söz edilmektedir ve bu kültürler birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Fakat Batı, ısrarla bu bütünlüğün hakikatini inkâr etmektedir. Onlara göre, tek hakikat kendileridir ve bu hakikat doğrultusunda Doğu'yu, kendi istedikleri şekilde biçimlendirme düşüncesindedirler.⁵³ Batı ile Doğu arasındaki ilişki, bir güç, hâkimiyet ve değişik derecelerde karmaşık bir hegemonya ilişkisidir.⁵⁴

Doğu olmasaydı eğer, Batı da olmazdı. Batı Doğu'yu ötekileştirmek suretiyle başka bir deyişle kendisinin tamamen zıddı olan bir "Doğu" icat ederek, Doğu'yu doğulaştırarak kendisini tanımlar. Bu ötekileştirme işlemiyle, kendisinde olan iyi şeylerin Doğu'da olmadığını ve kendisinde olmayan kötü şeylerin hepsinin Doğu'da var olduğunu iddia eder. Oryantalist söylemde Doğu her zaman Batı'dan farklı bir şeyle, Batı'nın sahip olduğu varsayılan bilim, demokrasi, rasyonalite, ilerleme fikri, sivil toplum vb. özelliklerle kıyaslanarak tanımlanır. Doğu durağandır. Doğu'nun her bölgesi oryantalist söylem için aynıdır. Cezayir ile Endonezya, Türkiye ile İran, Tunus ile Körfez emirlikleri arasında fark yoktur. Lord Cromer (1841-1917)'in şahsında Batı için Doğulu duygusaldır, bünyesi mantık kaldırmaz. Bu Doğu, konuşamaz, kendisini anlatamaz; Batı kendisi için konuştuğu gibi Doğu adına da konuşur. Başka bir deyişle, eğer Doğu kendi kendisini temsil edemiyorsa, temsil edilmesi gerekir.⁵⁵

Cromer, Mısırlıları "Eğitilmiş Avrupalıların gözünde görüldüğü gibi tasvir ettiğini" itiraf ediyor. Onları oldukları gibi anlamaya çalışmak yerine, onları önyargılı bir perspektif ile ele alıyor. Ona göre Doğulunun akli Avrupalının akıldan farklıdır. Onun doğulu imajını çizirken, yapmak istediği ilk şey, onların yönetici olamayacağı fikridir.⁵⁶

⁵² Cemile, *İslam ve Oryantalizm*, s. 153.

⁵³ Erkan Dikici, "Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde Oryantalizm ve Emperyalizm" *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Vol. 3, No. 2, June 2014.

⁵⁴ Said, *Oryantalizm*, s. 7.

⁵⁵ Bulut, *Oryantalizm'in Kısa Tarihi*, 13.

⁵⁶ Jennifer, Kernaghan, *Lord Cromer as Orientalist and Social Engineer in Egypt*, (A thesis for The Degree of Master of Arts)The University of British Columbia, Vancouver, Canada, April, 1993, s. 10.

Doğu-Batı Ayrımı ve Ötekileştirme

Doğu-Batı ayrımının daha iyi anlaşılması için “öteki” kavramının üzerinde durulmasında fayda vardır. “Öteki” bilinci, kültürden kaynaklanan farklı sosyal davranışın bir sonucudur. “Öteki” tabiri, ayrı bir kültüre mensup olan insan veya grupları ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Ayrı bir kültür ve yaşam tarzı geliştiren grup farklı olandır, “öteki”dir. Kültür ne kadar gelişmiş ise “farklılık”, “ben” ve “öteki” bilinci o kadar derin ve güçlü olur. Doğu kimliğinin ve “öteki”liğin politik ifadesi biçiminde varlık kazanan oryantalizm, Doğu’yu kurgusal bir çerçeveye içine hapsetmiş ve öteki ile ilişkilerini de bu kurgusal çerçevedeki algılayışlarına paralel biçimde yeniden ortaya çıkarmıştır.⁵⁷

Batı’nın; Doğu’ya yönelik bakış açısı dışlayıcı, ikinci sınıf görme ve ötekileştiren bir içeriğe sahiptir. Çünkü Batı, öteki olarak nitelediği Doğu toplumları için çeşitli dışlayıcı bakış açıları geliştirmiştir ve emperyalizmi yani yayılmacılığı da beraberinde uygulamıştır. Diğer bir anlatımla kendisinin tamamen karşıtı olan Doğuyu icat ederek kendisini tanımlar. Bu ötekileştirme işlemiyle, kendisinde olan iyi şeylerin Doğu’da olmadığını ve kendisinde olmayan kötü şeylerin hepsinin Doğu’da bulunduğunu iddia eder.⁵⁸

Öteki kavramı, Edward Said’in yanı sıra, oryantalizm üzerine çalışan birçok düşünürün üstünde durduğu bir kavramdır. Çünkü bu düşünürlere göre, “ötekileştirme”, iki kültür arasındaki farklılığın altının çizilmesidir ve Batı Doğu’yu ötekileştirip onu kendinden farklı kılarak, Doğu’dan daha üstün olduğu iddiasının temellerini atmıştır. Batı, kendini daha üstün sayıp, ötekileştirdiği Doğu’yu sömürme emellerini de kolaylaştırmış olmaktadır.⁵⁹

Gezinler

19. yüzyılda oryantalizm akademik bilgi açlığı hissedenlerin ihtiyaçlarına bir nebze cevap vermiş olabilir. Fakat masa başında okunan belgelerle yetinmeyen pek çok Avrupalı bu dönemde Müslüman ülkelere gitmiş, gözlemlerini kaleme alarak geniş bir seyahatname edebiyatı vücuda getirmişlerdir.

Bu bağlamda çok sayıda müsteşrik Doğuya yolculuk yapmıştır. Bunlar Doğu’daki hayat tarzını araştırmak için yapmış oldukları gezileri kayıt altına alarak eserlere dönüştürmüşlerdir. Onların bu çalışmaları daha sonraları Do-

⁵⁷ İsmail Süphandağı, *Batı ve İslam Arasında Oryantalizm*, Gaye Kitabevi, İstanbul 2004, 49.

⁵⁸ Dikici, *Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde*, s. 45.

⁵⁹ Evrim Ersöz, Didem Uslu, “Doğu-Batı Karşılaştırmasında Çatışma, Karmaşa ve Muhtemel Bir Uzlaşma”, *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, İstanbul Üniversitesi, 2012, s. 69.

ğunun tarihi, coğrafyası, toplumu ve antropoloji hakkında araştırma yapan herkese kaynaklık teşkil etmiştir.⁶⁰

Seyyahlar tarih boyunca İslam ve batı hakkında inşa edilen algıların ve tasvirlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Bazen tarihi ön yargıları sorgulamışlar ve değiştirmişler; bazen de geleneksel efsaneleri derinleştirmişlerdir. Seyahatnameleri, Osmanlı ve İslam toplumları kadar, dönemin Avrupa zihin dünyası hakkında da bize önemli ipuçları sağlamaktadır. Seçtikleri konular, yaptıkları tasvirler, anlattıkları gerçek ve hayal mahsulü hikâyeler, takdir ve hicivler, 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın İslam dünyasına ve Doğu'ya yönelik karmaşık ve çok boyutlu yaklaşımlarının bir tezahürü olarak okunabilir.⁶¹

Gezginler eserlerinde doğu insanını bazen iyi ve kötü vahşiler diye nitelemişlerdir. Irkçılığın sınırlarında gezinen Jules Gabriel Verne (1928-1905)'in eseri bu tutumun somut bir örneğidir. Ona göre *Kaptan Grant'ın Çocukları*'nda (1868) yer alan Arokan yerlisi rehber Thalcave "İyi Vahşi" nin bir prototipidir. Buna karşılık, "Kötü Vahşiler" hani şu "insan suratlı hayvanlar", genellikle Kara Afrika'da ve Tatar ülkesinde yaşarlar ve uyruk olmaktan çok hükümdardırlar: Neredeyse sürekli olarak Fransa'nın ve müttefiki Rusya'nın sömürgeci girişimlerine karşı koyan insanlardır bunlar.⁶²

13. yüzyıldan itibaren Avrupalı gezginler, uzak diyarlara, başka deyişle doğuya doğru macera, din yayma ve zenginlik elde etme tutkusuyla yolculuklar yapmaya başlamışlardır. Doğu'ya doğru yapılan yolculuklar gittikçe ilginçleşmiş, hatta 19. yüzyılda Asya'ya doğru yapılan araştırma amaçlı geziler moda haline gelmiştir.⁶³

Gezginler için bir ırksal kategoriden diğere geçerek Avrupa giysilerini Oryantal kılıkla değiştirmek gezginlere hoşça vakit geçiriyor olmalıdır. Bununla birlikte hiçbir Avrupalı, doğu dilini konuşarak, giysilerini kullanarak ve alışkanlıklarını edinerek gerçekten Doğulu olmayı istemez. Ayrıca çıkarı olmadan bir Avrupalı Doğu toplumlarını Batı toplumlarına tercih etmez. Bu yüzden de Doğu ve Batı hiç buluşamayan iki uç olmayı sürdürmüştür. Ancak iki taraf

⁶⁰ Ali b. İbrahim el-Hamed en-Nemle, *el-İstişrak, ve'd-Dirâsât el-İslâmiyye*, Mektebetu't-Tevbe, Riyad 1417h., s. 139.

⁶¹ Kalın, *Ben Öteki ve Ötesi*, s. 335.

⁶² Bkz. Marc Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, Trc. Muna Cedden, İmge Kitabevi Yayınları, 2002, s. 275-276.

⁶³ Ersöz; Uslu, "Doğu-Batı Karşılaştırmasında Çatışma, Karmaşa ve Muhtemel Bir Uzlaşma", s. 67.

arasında yüzeysel bağlar kurulabilmiştir. Kılık değiştirme ise zenginler için boş zamanlarda oynanan bir oyun mesabesindedir.⁶⁴

Sonuç ve Öneriler

Batılı insanın Doğu dünyası ile ilgili düşüncelerinin şekillenmesinde, zihinlerde İslâm ve Müslümanlarla ilgili olabildiğince olumsuz imajların yaratılmasında Oryantalistler önemli etkilere sahip olmuşlardır.

Doğu'yu özellikle İslam'ı, öteki olarak kurgulayan Batı'nın arkasında tasavvurları, korkuları, öncelikleri, hayalleri, hesap ve çıkarları yatmaktadır. Aynı şey İslam dünyası için de geçerlidir. Batı'yı sırf Müslümanları ötekileştirdiği için eleştirmek ve hasmane bir Batı algısı geliştirmek çözüm yolu değildir.

Doğu'yu öteki olarak gören oryantalizmin yanlış ve tutarsız olduğunu bilimsel çalışmalarla tespit etmek gerekir. Müslüman ilim adamları ilmi meseleleri bir disiplin içerisinde araştırıp vuzuha kavuşturmalı ve sahih İslami bakış açısı ile topluma sunmalıdırlar.

Oryantalistlerin ortaya çıkardığı bilimsel çalışmalar, Müslüman ilim adamları ve düşünürler tarafından titizlikle bilimsel veriler ışığında incelenmeye tabi tutulmalı eksik ve kusurları ortaya çıkarılmalıdır.

Kendi dışındaki varlıkları nesneleştiren ve temellük edilecek bir meta olarak gören ben tasavvurunun, kişinin ne kendisine ne de başkasına bir faydası olamaz. Kendisini efendi, kendi dışındakileri köle ve yönetilmesi gereken kişiler olarak gören bir anlayış, nihayetinde kendi sonunu hazırlıyor demektir.

Ötekini bir nesne değil de kendisi gibi gören onun hak ve hukukuna riayet eden bir anlayış ancak sağlıklı münasebetlerin gelişmesine olanak sağlar, insanlık hak ve hukukundan mahrum edilmez ve yerküre üzerinde insani bir yaşam mümkün olabilir. Böylece özneler arasında doğal eylemler, dil, anlaşma, yardımlaşma, etkileşim, kültür ve gelenek gibi olgularla işlevlik kazanır.

Geçmişimize övgüde bulunmak bazen bizde uyuşturucu tesiri yapabilir, biz geçmişteki ciddi ilmi çalışmaları methu senada bulunup zikrederek kendimizi sorumluluktan kurtaramayız. Batı'dan aldığımız eleştirileri iyi tahlil etmeli onlara ilmi gerçeklerle, derin araştırmalarla karşılık vermeliyiz.

Batı'nın Doğu imajının dışına çıkarak belli ahlaki ilkeler çerçevesinde bir hayat biçimini öğrenerek diller, kültürler, etnik kimlikler adet ve gelenekler,

---

⁶⁴ Rana Kabbani, *Avrupa'nın Doğu İmajı*, trc. Serpil Tuncer, Bağlam Yayınları, İstanbul 1993, s. 109.

arasında farkları yadsımadan, ilkeler düzeyinde hareket ederek yeryüzünde yaşanan birçok sorunun üstesinden gelebiliriz.

Kaynakça

- Ahmet, Muhammed Halife Hasan, *Âsâru'l-Fikri'l-İstişrâkî fi'l-Muctemeât el-İslamiyye*, Ein For Human and Social Studies, Kahire 1997.
- 'Amâyira, İsmail Ahmed, *el-Musteşrikûn ve Nazariyyâtuhum fî Neşeti'd-Dirâsât el-Luğaviyye el-Arabiyye*, Dâru Huneyn, Ammân, 1992.
- Bulut, Yücel, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, Küre Yayınları, İstanbul 2004.
- Cemile, Meryem, *İslam ve Oryantalizm*, Trc., Faruk Yılmaz, Ahmet Deniz, Seçkin Yayıncılık, İstanbul 1989.
- Dikici, Erkan, "Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde Oryantalizm ve Emperyalizm", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Vol. 3, No. 2, June 2014.
- Ersöz, Evrim; Uslu, Didem, "Doğu-Batı Karşılaştırmasında Çatışma, Karmaşa ve Muhtemel Bir Uzlaşma", *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, İstanbul Üniversitesi, 2012.
- Ferro, Marc, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, Trc. Muna Cedden, İmge Kitabevi Yayınları, 2002.
- Germaner, Semra – İnankur, *Zeynep, Oryantalizm ve Türkiye*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları, İstanbul 1989.
- Göregen, Mustafa, "Oryantalist İslam Yorumlarının Psiko-Sosyal Temelleri", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt / Vol: 1, Sayı/Issue: 1, 2017.
- Hamdân, Nezir, *Musteşrikûn, Siyasiyyûn Câmî'yyûn, Mecmaiiyyune*, Mektebetu's-Sadîk, Taif 1988.
- Itr, Hasan Ziyauddîn, *Vahyullah Hakâikuhû ve Hasâisuhu*, Matbaatu Râbitati'l-Âlemi'l-İslâmî, Mekke 1984.
- Kabbanî, Rana, *Avrupa'nın Doğu İmajı*, Trc. Serpil Tuncer, Bağlam Yayınları, İstanbul 1993.
- Kalın, İbrahim, *Ben Öteki ve Ötesi, İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*, İnsan Yayınları, İstanbul 2017.
- Kalın, İbrahim, *İslam ve Batı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2007.
- Karabela, Nevin, "Brockelmann'ın Arap Dili ve Kültürüne Katkıları", *Doğu Araştırmaları Dergisi*, Sayı:4 2009/2 İstanbul 2009.
- Kavas, Ahmet, "Geçmişten Günümüze Fransız Şarkiyatçılığı ve Kurumları", *Oryantalizmi Yeniden Okumak-Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2002 Adapazarı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Kernaghan Jennifer, *Lord Cromer as Orientalist and Social Engineer in Egypt*, (A thesis for the Degree of Master of Arts) The University of British Columbia, Vancouver, Canada, April, 1993.

- Lewis, Bernard, "The Question of Orientalism", *New York Review of Books*, 24 Haziran 1982.
- Lockman, Zachary, (*The History and Politics of Orientalizm*) *Tarihu'l-İstişrâk ve Siyasetuhu*, Trc. Şerif Yunus, Dâru'ş-Şurûk, Kahire 2007.
- Lugarhi, Raimondo, *Sömürgecilik Tarihi*, Trc. Halim Ünal, E Yayınları, İstanbul 2000.
- Matbakani, Mazen Bin Salah, *Min Âfâki'l-İstişrâk el-Amrîkî el-Muâsır*, Mektebetu İbni'l-Kayyim, Medine 1409 h.
- Muhammed, Abdullah Yusuf Sehr, *Muessesâtu'l-İstişrâk ve's-Siyâsetu'l-Ğarbiyye Ticâhe'l-'Arabi ve'l-Muslimîn*, Merkezu'l-İmârât li'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İstirâtiyye, Ebudabi 2001.
- en-Nedvî, Ebu'l-Hasan Alî el-Huseynî, *el-İslâmiyyât beyne Kitâbâtî'l-Musteşrikîn ve'l-Bâhisîne'l-Muslimîn*, Müessesetu'r-Risâle, 1986.
- en-Nemle, Ali b. İbrahim el-Hamed, *el-İstişrâk, ve'd-Dirâsât el-İslâmiyye*, Mektebetu't-Tevbe, Riyad 1417h.
- en-Nemle, Ali b. İbrahim el-Hamed, *Mesâdiru'l-Ma'lûmât 'ani'l-İstişrâk ve'l-Musteşrikîn İstikrâ li'l-Mevâkif*, Mektebetu'l-Melik Fehd el-Vataniyye, Riyad 1993.
- Said, Edward, *Oryantalizm*, trc. Nezih Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul 1998.
- es-Serhânî, Muhammed b. Sa'îd, *el-Eseru'l-İstişrâki fi Mevkifi Muhammed Arkoun mine'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Byy. tz.
- Sibai, Mustafa, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, Trc. Mucteba Uğur, Beyan Yayınları, İstanbul 1993.
- Similoviç, Ahmet, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabî el-Mu'âsır*, Daru'l-Maârif, Kahire tz.
- Sönmezsoy, Selahattin, *Kur'an ve Oryantalistler*, Fecr Yayınevi, İstanbul 1998.
- Süphanđađı, İsmail, *Batı ve İslam Arasında Oryantalizm*, Gaye Kitabevi, İstanbul 2004.
- eş-Şarkâvî, Muhammed Abdullah, *el-İstişrâk, fi'l-Fikri'l-İslâmî el-Muâsır Dirâsât Tahlîliyye Takvîmiyye*, Kahire 1992.
- Şentürk, Recep, "Oryantalizm ve Sosyal Teori", *Oryantalizmi Yeniden Okumak-Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2002 Adapazarı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- eş-Şeyh, Ahmet, *Hivaru'l-İstişrâk*, el-Merkezu'l-Arabi li'd-Dirâsât el-Ğarbiyye, Kahire 1999.
- Zakzûk, Mahmûd Hamdî, *el-İstişrâk ve'l-Halfiyyetu'l-Fikriyye li'sirâ'il-Hadârî*, Dâru'l-Maârif, Kahire 1997.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Arthur_John_Arberry

https://tr.wikipedia.org/wiki/Reynold_A._Nicholson

<https://www.britannica.com/biography/Antoine-Galland>